

Боје

Цвета

број 6
година 6
2001

Издаје

Издавачко предузеће
Змаја од Ноћаја, 12/1
Београд
тел. +381,11 622 754
тел/факс 626 257
zhclio@eunet.yu
<http://www.clio.co.yu>

За издавача

Зоран Хамовић, директор

Редакција

Татјана А. Агапкина (Москва)
Дејан Ајдачић (Београд), главни уредник
Анна А. Плотникова (Москва)

Интернет адреса

<http://kapija.narod.ru/Ethnoslavistics/Codes/index.htm>
<http://www.rastko.org.yu/projekti/kodovi/kodovi.html>

Ликовна опрема

Драгана Атанасовић

Штампа

АБ Штампарија, Београд

Излази једном годишње

Годишња претплата за иностранство

30 DM

YU ISSN 0354-964X

Садржај

Увод	5
Милка ИВИЋ О метафоричним екстензијама назива боја	7-13
Људмила ПОПОВИЋ О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику	14-31
Снежана ПЕТРОВИЋ Једна врста бинарних ознака за светлу и тамну нијансу боја	32-41
Валерија Б. КОЛОСОВА Роль цвета в создании символического образа растения	42-56
Ирина А. СЕДАКОВА Цветобозначения и их место в символике славянских родин	57-65
Габријела ШУБЕРТ Боје као средство оријентације код Словена	66-77
Ольга В. БЕЛОВА "Цветовые" характеристики "чужих" в народных представлениях славян	78-86
Надежда В. ГУЛЬТАЕВА Цветовые прилагательные в русских заговорных клише	87-105
Марта БЈЕЛЕНИЋ Беле пчеле	106-118
Вероника ЈАРМАК, Владимир ПОНОМАРЕНКО Називи сиве боје у источнословенским језицима	119-128
Вероника ЈАРМАК, Владимир ПОНОМАРЕНКО Називи сребра у словенским језицима	129-140
Валерија В. УСАЧЕВА Семиотика зеленого цвета в народной культуре славян	141-151
Александар ЛОМА Црна крвца. Један древни песнички спој и симболика боја у митолошким осмишљењима људске жртве. Црнобог и Црноглав	152-160
Summaries	161-165
Изабрана библиографија	166-177
Регистар	178-179

Снежана Петровић, Београд

Отворено и затворено као ознаке за светлу и тамну нијансу боја

1. Боје и њихови називи су предмет проучавања научника разних струка јер се тим истраживањима долази до сазнања о начину на који људи из различитог етничког, социјалног и културног миљеа посматрају и доживљавају једну исту стварност, а појашњавањем разноврсних аспеката симболике њиховог значења и употребе откривају се затамњена, а значајна поља у мозаику материјалне и духовне културе. Резултати таквог рада, осликавајући механизме перцепције стварности и начине стварања различитих модела једног истог света, помажу да се и у савременом језику препознају и схвате неки, на синхроној равни, готово непрозирни начини одражавања колористичке стварности. Називи за боје, систем њиховог одређене особности које зависе од порекла самог језика, историјских околности и развоја, али и од контаката које је он имао са другим језицима и културама. Колико су на домаћу хроматску терминологију утицале различите културе са којима смо током историје долазили у контакт сведоче не само бројне позајмљенице¹ већ и преузимање појединих страних модела приликом именовања боје одређених предмета². Идући трагом управо тих потенцијалних утицаја, покушаћемо да осветлимо порекло и семантику придева *отворен* и *затворен* као ознаке за светлу и тамну нијансу боја.

Отворен “светао” као потенцијални семантички калк

2.1. Коришћење придева *отворен* настало од глагола чије је примарно значење “арегире”, у функцији ознаке за светлу нијансу боје, у сложеницама или ван ње³, није уобичајено међу индоевропским језицима. У свом *Речнику изабраних синонима у индоевропским језицима* Бак наводи следеће: “Већина речи за *светао* (за боју) су исте оне које значе *светао*, *јасан*, *сјајан* у ширем смислу” (Buck:1051–2)⁴. Овакав семантички развој није својствен ни свим словенским, па чак ни јужнословенским језицима.

¹ По нашој непотпуној евиденцији у српском језику има преко седамдесет назива за боје турског порекла, како неутралних, тако и оних везаних за специфичну терминологију (коњарство, разни занати и сл.), чак је и сам назив *боја* турцизам.

² Cf. на пример аргументе за постојање страног модела који је мотивисао употребу придева *зелен* у синтагми *зелен коњ* Ивић 1995:87–127.

³ За овај рад је ирелевантно да ли се ради о самосталној употреби поменутих придева или у оквиру сложеница, па ће оне бити разматране јединствено.

⁴ Како на истом месту наводи Бак, специфично означавање светлих и тамних нијанси боја углавном је новијег датума. Тако је енг. *light* у овом значењу забележено од 15. века, свн. *lieht* ретко у сложеницама као *liehtblā* “светло-плаво” (Buck l.c.).

Осим у српском, исто значење забележено је још у македонском и бугарском језику, али и у осталим балканским језицима⁵:

срп. *отворен* adj. “светао, јасан, незагасит (о боји)” — С треће је стране ... постеља ... покривена плаветним завесама ... од мало отвореније свиле (Београд 1893). — Познавалац људи необичном вештином и отвореним бојама црта и исмева неупутне поступке својих савременика (Београд 1894). — Дорат може бити: отворен, кестенаст и затворен дорат (Београд 1896). — Рукави широки па се подвијају, па се види богата постава од отворене и тешке свиле (Шапчанин, *Сабрани дела*). — Западни Југословени су виши, витки и дугуљастии ... меких црта лица и отвореније комплексције (Ј. Цвијић). — То је ... само утеха нас што ... пијемо само отворена вина? (Капор, књижевно) (грађа РСА)⁷.

срп. дијал. *отворен* adj. “светле боје: —Турила отворен мафез на главу; — Стара съм већ, неје за мене да носим отворено.” (Призрен, Чемерицић),

срп. *отворено* — “у сложеницама с придевима који значе боју показује да та боја има светлији тон, светлију нијансу: отвореножут, отвореноплав, отворенољубичаст, отвореномрк, отворендоратаст и сл.” (грађа РСА),

буг. *отвореный* “за боју: која је светлија од друге, који није много таман в. ачик;” (Героу 3:399),

буг. *отворено* “светло (за боју)” (БЕР 4:955),

мак. *отворено* “светло (за боју): многу отворена ми излезе црвенава боја” (Јашар-Настева 1962–63:136),

алб. *hapët* “светао, јасан: — е kuqe e ~ светлоцрвена (боја)” (ASR:361),

рум. *deschis* adj. “светао, о боји” (Tiktin II 37),

нгр. *ἀνοιχτός* “отворен; светао (о боји)” (Хориков-Малев: 89)⁸,

⁵ У раду ћемо наводити само она значења придева *отворен* и *затворен* и глагола *отворити* и *затворити* која садрже сем “светао”, односно “таман”. То се односи на све језике који се помињу, јер би бележење целокупног семантичког инвентара ових речи непотребно оптеретило рад и замаглоило аргументацију.

⁶ Интересантно је да се у РЈА другачије дефинише значење придева *отворен* (о боји), па стоји: “отворено на пр. плава, жуто, т.ј. право, изразито”. Примери које РЈА наводи су следећи: -Ако су јагоде ... отворено или црвено црне постале; Отворена боја т.ј. у потпуном смислу, на пр. отворено плава или жуто; Глава ... густе отворено мрке косе. Густе, сасвијем отворено мрке науснице”. Први пример није сасвим јасан, други сам даје тумачење које се, додуше, не мора безрезервно прихватити, док у трећем примеру нема препреке да се придев *отворен* протумачи као “светао”.

⁷ У српском језику забележена је и именица *отвореност* f. “незагаситост, јасност (боје)” — Код шарених боја разликујемо три ствари: 1. тон боје ... 2. отвореност (осветљеност) (превод уџбеника из психологије, Београд 1923). - Степен отворености и затворености боја зависи од таласне амплитуде етра (уџбеник, Београд 1940) (грађа РСА). На основу примера очигледно је да се ради о релативно рецентном проширењу значења именице под утицајем придева.

⁸ Изгледа да је у новогрчком *ἀνοιχτός* уобичајена реч за ознаку светле нијансе боје јер се нпр. рус. *светлые краски* преводи са нгр. та *ανοιχτα χρώματα* (PHC).

Неке од наведених лексема помињу се у литератури и приликом тумачења њиховог значења увек се помишљало на постојање страног модела који би био узор за такву семантичку новину. Бак, наводећи нгр. *ἀνοικτός* “отворен” и рум. *deschis* “id.”, сматра да је румунска реч вероватно настала као последица семантичког позајмљивања и мада не каже експлицитно из ког језика, очигледно је да је мислио на поменути новогрчки (Buck l.c.). Јашар-Настева је објашњење за порекло овакве семантике и употребе македонског придева такође потражила у страном узору. По њеном мишљењу као модел за семантичко калкирање македонске речи послужио је турски придев *açık* “отворен, светао (за боју)” (Јашар-Настева 1962-63:136)⁹. Када се ради о српској речи, и Димитрије Чемерић је дошао на исту идеју, записавши је на листи своје грађе за речник призренског говора¹⁰. У томе што су обоје претпоставили утицај турског модела у проширивању семантике придева *отворен* важну улогу је, поред доброг познавање турског језика, одиграло и то што су обоје живели у вишејезичним срединама, Скопљу и мултилингвалном Призрену, где је турски језик био својеврсна царшијска *lingua franca*. Оваквом тумачењу посебно иде у прилог чињеница да се исти семантички помак јавља симултано код несродних језика, а на једном ограниченом простору, Балкану, у лингвистици већ “чуvenом” по сваковрсним међујезичким утицајима, док други блиско сродни језици наведенима (остали словенски и романски, на пример) ту особину не показују.

2.2. Евентуална дилема око језика узора може се разрешити тако што би семантичком пољу, не само придева *отворен*, него и његове шире породице у датом језику, било иманентно значење “светао (за боју)”. Турски придев *açık* “отворен”, као и глагол *açmak*, поред основног значења “арегире”, поседују, у различитим облицима и сем “јасан, светао (о бојама)”:

тур. *açık* adj. “отворен; отворен, слободан (пролаз); наг, непокривен; широк, простран; слободан, празан, непопуњен; чист, неисписан; размакнут (о већама), широк, крупан; светао, јасан, отворен (о бојама); бистар, ведар, без облака и сл.”,

тур. *açıklık* s. “отворен простор; ширина, пространство; јасноћа; ведро време; нагост, обнаженост, светлина боје, светли тон, нијанса”,

тур. *açılmak* v. “постати светлији (о боји)”,

тур. *açmak* v. “осветлити, отворити боју” (TSS).

Придев *açık* у значењу “светао (о боји)” у турској језичкој породици потврђен је у туркменском, турском, азербејџанском, гагауском, кримско-

татарском, караимском, казахском и татарском, што сведочи да се ради о аутохтоном семантичком развоју (Севортјан 1974:209–210).

2.3.1. Да би процес семантичког калкирања у једном језику био могућ неопходно је да постоји одређени степен активног билингвизма. Такође, постојање самог турцизма у истоветном значењу у овим балканским језицима, подупрло би тезу о турском језику као моделу за калкирање. У српском језику забележене су следеће потврде овог турцизма:

ачик adj. “отворен, изложен; јасан”, adv. “откривено, без зара; јавно, отворено, наочиглед; јасно, разговетно”, m. “видело, чистина” (PCA)¹¹,

ачџк adj. indecl. “отворен, светао: а) за боју; б) за место, где има доста простора, одакле је добар видик; в) за чељаде, разборит, окретан, отворене нарави” (Призрен, Чемерић),

ачик “говори се и за боју, као и отворено: — Ачик плаво-” (RJA).

ачик adj. “отворен кад је реч о бојама” (Косово, Елезовић II 495)¹²,

ачик (*хачик*) adj., adv., indecl. “отворен, јасан, светао, непокривен; отворено, јасно”, у синтагмама из говорног језика: *ачик хава* “ведрина, ведро небо”, *ачик кахва* “кава која није препржена, него остављена пријака”¹³, *ачик мави* “отвореноплаве, светлоплаве боје”, *ачик дијете* “отворено, слободно дете”, *ачиклук* m. “отвореност, јасност, чистина, ведрина: — Жарко сунце на ачиклук било-” (Škaljić)¹⁴,

2.3.2. Овај турцизам потврђен је и у следећим балканским језицима:

буг. *ачџк* “отворен, јасан, јаван, светао (о боји)” (Геров I:16),

алб. *açik* adj. “отворен, јасан; светао, отворен (за боју)” (ASR),

мак дијал. *ačik* “чист, бистар, светао”, али и “marineblau (плав као море, светлоплав)”¹⁵ (Титив Велес, Reiter 1964:149)¹⁷.

2.4. Осим придева, и глагол *отворити*, у свим поменутим језицима, осим у грчком и албанском, поседује значење “постати светао, учинити светлим”:

срп. *отворити* “а. дати нечему, унети у нешто јарке, светле, живе тонове” — Кад се јунак напојио винца / Па му винце отворило лице ... / Ту се врагу мироват’ не даде (НП, БВ 1901, 35). — У сунђер му [коњу] воду купио, / А на чаршаф длаку отворио, / Преге ћебе тури на дората (НП, БВ

⁹ PCA не бележи Елезовићеву потврду са Косова, а овај турцизам није потврђен ни код Вука.

¹⁰ У речнику Елезовић не наводи придев *отворен* “светао”. То што га користи у дефиницији може значити да је по његовом осећању то књижевна реч.

¹¹ Могуће је да овде *ачик* има значење “светао” уколико се односи на светлију нијансу браон боје коју има мање пржена кафа.

¹² Скок за *ачик* “отворено” каже да се користи са придевима који значе боју: *ачик плаво* (Србија) и наводи да се овај турцизам налази још у бугарском и албанском језику (Skok I 7).

¹³ Могуће је да се заправо радило о синтагми *ачикмави*, која је потврђена и у српском код Шкалjiћа, али у истом извору није засебно забележен турцизам *мави* иако га РМЈ наводи у значењу “плав”.

¹⁴ Нисмо успели да пронађемо потврде овог турцизма у румунском и грчком језику. Истовремено, не значи ни да су наведене бугарске, албанске и македонске потврде једине постојеће, већ да нам је био доступан ограничен број релевантних лексикографских извора из ових језика.

⁹ Под семантичким калкирањем подразумева се преношење значења из страног језика на реч, која је по свом другом значењу синоним дотичне стране речи (Cf. Simeon I 631).

¹⁰ Она, по садржају и обиму значајна студија, доноси обиље примера македонских калкова турског порекла иако, разумљиво не и коначан инвентар. У уводу ауторка даје преглед дотадашње литературе о калковима уопште, али и о специфично балканским, као и њихову класификацију.

¹¹ Ова збирка предата је за лексичку картотеку Српске академије наука 1950. године, али, на жалост, не само што потом није објављена, већ речи из ње нису, осим спорадично, унете у материјал PCA. Детаљније о овој збирци Реметић 1996:338–342.

1911, 301). — А изведе из подрума шарца ... / На сунђер му воду покупио. / А на чаршав длаку отворио (НП Шаулић). Сунђер му [коњу] је воду покупио, / А чаршафом длаку отворио (НП, Андрић Н. Загреб). — Уз Анђине везене ираме, отарке и покровце на пешкунима, отворио [је] кућу урес Јеличин (Јуркић, Хрватска 1917). — Лијепо сложене, извезене руком, шаре на душеку отворише собу, дође соба лијепа, украшена (Босна, Тамил, Сијарић, Сарајево 1956): “б. фиг. осветлати” — А ће бисмо Турци ударили / И Крајини образ отворили / А и себе поштење добили? (НП Вук 4, 505). — Хајте браћо, те их причекајте, / Нећете ли Трипка осветити, / Свој Крајини образ отворити (исто, 8, 237) (грађа РСА)¹⁸.

буг. *отварљь* “учинити да нешто није тако тамно, да постане светлије” (Геро 3:397)

мак. *отвори* “(за боју) постати отворенији, светлији” (PMJ)¹⁹,

рум. *deshide* “учинити светлим, посветлети” (Tiktin II 36),

2.5. На основу потврда ових глаголских значења, као и свеукупне семантике глагола са основним значењем “арегити”, може се помишљати на то да је значење “светао (за боју)” настало и као развој семантичког потенцијала домаћих речи²⁰, а да је њихов паралелизам у балканским језицима последица језичке конвергенције. Међутим, с обзиром на то да нема потврда о старини овог глаголског значења, ни значајнијих паралела у другим словенским језицима вероватније је да је значење “светао (за боју)” у српском језику, али и у осталим балканским језицима настао семантичким калкирањем од тур. *açık* “ид.”

Проблем порекла значења придева *затворен* “таман”

3.1. Премда би било природно очекивати да је придев *затворен* “таман” такође семантички калк, ситуација није тако једноставна. Најпре,

¹⁸ Занимљиво је да су сви примери, од којих је већина из народних песама, са запада српскохрватске језичке територије, док је сам придев *отворен* “светао” потврђен претежно у Србији.

¹⁹ Јашар-Настева не помиње македонски глагол у наведеном значењу већ као семантичке калкове третира само значења “расцветати, разведрити, освежити” (Јашар-Настева 1962-63:130).

²⁰ Сг. *отворити* “почети свитати, забелети се (о зори, јутру)” — Ту је војска трудна починула. / У то зора б’јела отворила. (НП Вук 4, 506). — Још не бјеше зора отворила, / Ево близу Колашина доше (И. 5, 283). — Ту је чета ноћу преноћила, / А кад саба - зора отворила ... / Тада стража чету пробудила (НП). — Зора отворила и почело да се раздајује (Павићевић, Црна Гора). За ово значење у РЈА стоји следећа напомена: “Развитак значења нејасан; јасније би било, да је рефлекс, онда би се глагол могао ставити под ц.” (јасан). У речнику Његошевог језика за значење глагола *отворити* у оваквој синтагми дефинисано је као “појавити се, настати” (РЈЛ:599). За исте примере у синтагми *зора отворила* и РМС даје дефиницију “појавити се”. Приликом разматрања значења ове синтагме треба узети у обзир и израз као што је *забелела се зора* “освануло је”, где *забелети* значи “постати светао, засветлети” (Сг. РСА s.v. *забелети*).

он је у том значењу, са знатно мање потврда, забележен у српском, македонском, албанском и румунском језику²¹:

срп. *затворен* adj. “који нема јаркости, таман, загасит (о боји)” — Јула је волела хаљине отворене боје ... а Меланија је увек носила хаљине затворене боје (Сремац). — Млади судија ... се између смокинга појавио у обичном оделу, не баш много затворене боје (Петк. В. 2, 99). — Куд погледаш само зеленило, затворено, чисто модно (Ј. Веселиновић) (РСА),

срп. *затворен* adj. “тамне боје” (Призрен, Чемерићи),

мак. *затворено* “тамно (за боју)” — Многу ти е затворено ова, земи си нешто поотворено” (Јашар-Настева 1962-63:136),

мак. *затворен* “тамно, за боју” (Титов Велес, Reiter 1964:205),

рум. *închis* adj. “таман, о боји” (Tiktin II 411),

алб. *mbyllët* “загасит о боји” (ASR),

Ни сам глагол *затворити* нема у српском, али ни у македонском и албанском значење “потамнети, учинити тамним”. Једино глаголско значење потврђено је у румунском: рум. *închide* “постати таман: — Vremea se închide (досл. време се затворило)” (Tiktin II 408)²².

3.2. Јашар-Настева значење македонског придева тумачи као семантички калк од тур. *kapank renk* “досл. затворена боја” (Јашар-Настева l.c.). Не бавећи се посебно пореклом овог значења у македонском и румунском језику, Рајтер (Reiter 1964 l.c.) и Бак (Buck:1053), с друге стране, помишљају да је оно настало у опозицији према *отворен* “светао”. Да ли је и код значења придева *затворен* у питању семантички калк или аутохтони развој, тешко је са сигурношћу утврдити. За прво тумачење препреку представља недостатак општепотврђеног одговарајућег модела у турском језику. Уобичајена ознака за тамну нијансу боје у турском гласи *коуи*. Она није настала као бинарна опозиција од *açık* “отворен”, нити стоји у етимолошкој вези са глаголом *kapamak* “затварати”, већ је пореклом од корена коме је основно значење “густина, дубина”:

тур. *коуи* adj. “густ, незаређен; таман, затворен (о бојама); прави, истински, непатворен”,

коуулашмак v. “згушњавати; потамнети, постати загасит”,

коуулук s. “густина; загаситост (боја)” (TSS).

3.3. Овај турски придев као позајмљеница потврђен је у српском језику:

срп. *кој* adj. indecl. “затворене боје”, *којешил, којашил* adj. indecl. “затворено зелене боје”, *којвишјеви* adj. indecl. “затворено вишњево боје” (Škaljić).

²¹ Одсуство бугарских и грчких потврда је занимљив феномен. Географска близина центру ирадијације књижевног турског језика можда је само случајна, посебно када је у питању бугарски језик, на чијој су територији постојали бројни локални турски говори.

²² С обзиром на то да је једина потврда за ово значење употреба глагола са именицом *време*, овај пример би можда требало посматрати као фразеолошки калк, о чему ће бити више речи даље у раду.

Имајући у виду ономасиологију турске речи, те малобројне потврде овог турцизма у балканским језицима, мало је вероватно да је она послужила као модел за семантичко калкирање.

3.4. С друге стране, турску реч *karanik* “таман, досл. затворен” коју наводи Јашар-Настева, а која као модел у потпуности одговара придеву *затворен*, не бележе речници, како књижевног турског језика, тако ни дијалекатски. Пошто не треба сумњати у познавање турског језика Јашар-Настева, њена потврда засигурно сведочи о томе да је тај придев постојао у турском, макар само у локалном, говору. Посредну потврду ове турске речи даје и Чемерић преко турцизма *капанџ* адј. “затворене боје: —Тај мафез је много капанџ за тебе”, *капанџ мави* “затворено плаво” (Призрен, Чемерић). Иако турски глагол *karimak* и његови деривати поседују семантички потенцијал који у себи садржи значење “мрачан”: *karimak* “затварати; заклањати: — Bulutar güneşi kapadı- досл.: Облаци су заклонили сунце”; *karpanik* “затворен; мрачан, суморан; облачан, натуштен (о времену)”; *karpaniklik* “затвореност; мрачност, туробност; облачност, туморност” (TSS), семантички помак “затворен” > “таман (за боју)” не може се сматрати аутохтоним у самом турском језику будући да је посведочен само у два периферијска пункта и у изразито мултилингвалним срединама. Стога је вероватније да се значење *затворен* “таман” у српском, македонском, абанском и румунском, развило по моделу система бинарних опозиција, као супротност од *отворен* “светао”, што је једна од универзалних тенденција унутар разнородних језика. Да ли се, пак, у случају два наведена турска примера такође ради о последици самосталне и независне креације или можда о проширењу значења под утицајем других локалних говора (српског, македонског, албанског) остаје отворено питање.

Закључак: решења и дилеме

4. На основу изложеног упоредног материјала, реч *отворен* “светао”, као ознака за нијансу боје, може се окарактерисати као један балкански семантички калк. За придев *затворен* “таман” пре се може рећи да представља семантички балканизам²³. Прва реч била би пример потпуне, а друга делимичне језичке конвергенције међу балканским језицима.

Оно што остаје као проблем је питање зашто се у овим, балканским језицима, појавила потреба да се уведу нове речи као ознаке за светлу и тамну нијансу боје, поред већ постојећих, и то не само позајмљенице, већ, много шире, калкови.

Појава “ненужних” позајмљеница, за које постоје одговарајуће домаће речи, није страна у процесу позајмљивања, па је стога исти принцип могао бити примењен и на семантичке калкове²⁴. Такође, остаје отворено и питање да ли *отворен* “светао” спада у групу народних калкова, каква је већина из грчког и турског језика на Балкану. Потврде придева у овом

значењу налазе се, углавном, у стандардним речницима књижевних језика, осим неколико македонских и српских дијалекатских примера. То би могло створити наизглед једноставан утисак да се ради о ученом калку, из књижевног језика, али не треба изгубити из вида могућност да лексикографи нису бележили ове придеве у дијалектима, као уосталом ни сам глагол и придев у примарном значењу, сматрајући их делом обичне, недистинктивне семантике. Та чињеница отежава могућност да се одреди пут продирања овог потенцијалног калка с обзиром на то да није могуће утврдити дијахрони развој самог феномена означавања светле и тамне нијансе боја.

Appendix: Још неки потенцијални семантички калкови са глаголима *отворити* и *затворити*

5.1. Као додатак овом раду о *отвореном* и *затвореном* као ознакама за светлу и тамну нијансу боја указаћемо на један могући фразеолошки калк са глаголима *отворити* и *затворити* у неким од балканских језика. Он није у непосредној вези са ознакама светле и тамне нијансе боја, али се значење ових глагола, самостално и у појединим синтагматским склоповима реализује као “осветлети” и “потамнети”. У лексикографским изворима често се самим глаголима приписује овакво значење, што није увек исправно.

отворити + време “разведри”:

5.2.1. У турском језику постоји синтагма *Hava açıldı* “разведрило се, досл. време се отворило” (TSS). Исти синтагматски спој забележен је у следећим балканским језицима:

мак. *ако се отвориј некој ден времето* “ако се разведри” (Јашар-Настева 1962-63:130)²⁵,

нгр. *ó καιρός άνοίγει* “време се разведрава (досл. време се отвара)” (Mandeson:114),

алб. *u hap moti* “разведрило се време (досл. отворило се време)” (ASR:360).

5.2.2. Потврде овог евентуалног фразеолошког калка у српском и бугарском нису поуздане:

срп. *отворити* “покр. пролепшати се, увременити се” —Тек отвори вријеме а гора се лишћем обуче, свали се војска преко Кома (Љубиша, Црна Гора и Приморје)²⁶. —И с тога сам смислио, тек што вријеме отвори, селити у Русију (Исто), буг. *утаря се* “разведрава се после кише (за време)” (БЕР 4:955).

Српска потврда је несигурна јер се ради о два примера од истог писца са Приморја, па је мало је вероватно да они припадају скупа са горенаведеним речима, а за бугарску реч у речнику није наведен пример и не може се утврдити да ли се глагол користи уз именицу *време*.

²³ О дистинкцији између лексичких и семантичких балканизма и критеријумима за одређивање ових других в. Vlačić-Porović 1996.

²⁴ Примери још релативних позајмљеница из немачког као ознака за светлу и тамну нијансу боје су *лихт* и *дункел*.

²⁵ Јашар-Настева ово тумачи као семантички калк самог глагола *отвора* (Јашар-Настева l.c.).

²⁶ С обзиром на то да су сви примери из приморја уп. можда ит. *aria aperta* “чист, свез ваздух” (Deanović-Jernej).

5.2.3 У претходним случајевима могло би се радити о потпуним преведеницама, док је једино у српском језику забележена синтагма са обе речи турског порекла:

срп. *ачик хава* “ведрина, ведро небо” < тур. *açık hava* “ид.” (Škaljić).

5.3. У значењу “наоблачити се”, у истом склопу користи се у турском глагол *karantak* “затворити се; наоблачити се, смрачити се: —Хава бирденбире капанд-“ “одједном се наоблачило, досл. Време се одједном затворило” (TSS).

Једино румунски и македонски имају потврђено ово значење:

рум. *închide* “постати таман: —Vremea se închide— (досл. време се затворило)” (Tiktin II 408)

мак. дијал. *заклопено време* “наоблачено време” (Светониколско, MJ IV/1, 1953:27)²⁷.

Овај потенцијални фразеолошки калк ограничен је на балканске језике, али потврде и у другим језицима могу довести у сумњу тврдњу да се не ради о самосталном семантичком развоју, као што је то слов. *одпрети се* “појавити се, распрострт у ширину”, изр. *небо се је одпрло* “разведрило се” (SSKJ III 304).

5.4. У српском језику постоје синтагме са глаголима *отворити* и *затворити* и именицом *небо*:

небо се отворило “ударила је јака киша, плусак, настала је провала облака” (РСА с.в. *небо*),

затворити се “престати стварати кишу, престати натапати земљу (о небу)” (РСА)²⁸.

Питање ономасиологије и порекла ових синтагми занимљиво је и мора се разматрати у ширем, словенском контексту²⁹. За овај рад је значајно утолико што глаголи *отворити* и *затворити* у српском језику имају готово супротна значења у наведеним синтагмама и важно је да се то има у виду када се разматра семантика самих тих глагола.

ЛИТЕРАТУРА

ASR — *Albansko-srpskohrvatski rečnik*, Priština 1981.

БЕР — *Български етимологичен речник*, 1–, Софија, 1971–.

Buck — C.D. Buck: A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, Chicago 1949.

Vlajić-Popović 1996 — J. Vlajić-Popović: Semantic Evolution of Some Greek Loans in Serbo-Croatian, *Zeitschrift für Balkanologie* 32/1, Wiesbaden, 109–116.

Геров — Н. Геров: *Речник на българския език I–V: Дополнение на български речник*, Пловдив 1895–1908.

Deanović/Jernež — M. Deanović, J. Jernež: *Hrvatsko ili srpsko — talijanski rječnik*, Zagreb 1982.

Елезовић — Г. Елезовић: *Речник косовско-метохиноског дијалекта, Српски дијалектолошки зборник IV, VI*, Београд 1932, 1934.

Ивић 1995 — М. Ивић: *О зеленом коњу, Нови лингвистички огледи*, Београд.

Јашар-Настева 1962–63 — О. Јашар-Настева: Македонските калки од турскиот јазик, *MJ XIII–XIV/1–2*, 109–172.

Mandeson — A. Mandeson: *Τελειο ελληνο λεξικο, s.a., s.l.*

MJ — *Македонски јазик*, Скопје.

ПСР — *Пољско — српски речник I–II*, Београд, 1999.

RBB — М. Peić, G. Bačlija: *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad, Subotica 1990.

Reiter 1964 — N. Reiter: *Der Dialekt von Titov-Veles*, Berlin.

Реметић 1996 — С. Реметић: Српски призрачни говор I (гласови и облици), *Српски Дијалектолошки Зборник XLII*, Београд, 319–614.

RJA — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII*, Zagreb 1880–1976.

PMJ — *Речник на македонскиот јазик*, Скопје 1986.

PHC — *Русско-новогреческий словарь*, Москва 1983.

РЊЈ — *Речник Његовева језика I–II*, Београд 1983.

РСА — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, 1959–.

Севортјан — Э. В. Севортјан: *Этимологический словарь тюркских языков I*, Москва, 1974.

Simeon — R. Simeon: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*, Zagreb 1969.

Skok — P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974.

SSKJ — *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–VI*, Ljubljana 1975–1991.

Tiktin — H. Tiktin: *Rumanisch-Deutsches Wörterbuch I–III*, Wiesbaden 1986.

TSS — S. Đindić, M. Teodosijević, D. Tanasković: *Türkçe — Sırpça Sözlük*, Ankara, 1997.

Хориков–Малев — И. П. Хориков, У. Г. Малев: *Новогреческо — русский словарь*, Москва 1980.

Чемериких — Д. Чемериких: *Рукописна збирка речи из Призрена, грађа РСА*.

Škaljić — A. Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1979.

²⁷ Посредно постоји сведочанство да се у македонском користи глагол мак. *затвори* “наоблачити се” (Јашар-Настева 1962–63:130).

²⁸ Ово значење потврђено је само са два примера, из Вуковог превода Новог завјета и Даничићевим Приповесткама из Старог и Новог завета.

²⁹ Cf. на пример. пољ. s.v. *otwierać się; otworzyć się upusty niebieskie* “небо се провалило, сручује се страпан плусак” (ПСР I 1538), затим израз *отворило се небо* “плуснула је киша” (RBB). Оваквих примера има још, али они би морали бити предмет посебних истраживања.